

Danuta Krześniak-Firlej, Waldemar Firej

Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794) – w 240. rocznicę utworzenia KEN

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 24, 39-65

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794) – w 240. rocznicę utworzenia KEN

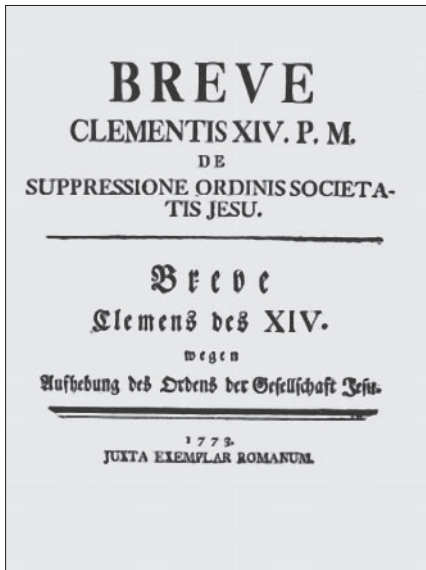
National Education Commission (1773–1794) – the 240 anniversary of the creation KEN

Prawdziwie, patrząc na trudny bardzo i zamęcony stan Rzeczypospolitej, dziwić się trzeba, że w pośród najwałtowniejszych burz tak śliczny, tak dojrzały ku ozdobie i pożytkowi Ojczyzny owoc wydała. Dalekie kraje i przyszłe wieki, słysząc lub czytając, co był za stan Polski w r. 1773, wcale zawikłane zostaną, co by o naszych czasach sądzić miały. (...) Ale z drugiej strony, wiadomość o ustanowieniu tak chwalebny, tak ku uszczęśliwieniu Ojczyzny przez przygotowanie jej dobrych obywatelów użytecznym, ustanowieniu nowym; niemającym przykładu, a godnym naśladowania innych krajów, ta mówię wiadomość, wprawi ich w niedowierzanie

G. Piramowicz, *List do Przyjaciela o Komissyi Rzeczypospolitej nad edukacją narodową z Warszawy dnia 6 listopada 1773 Roku*, [Warszawa 1773], s. 4–5.

Geneza i organizacja Komisji Edukacji Narodowej

W ubiegłym roku minęła 240. rocznica utworzenia pierwszej, centralnej i świeckiej władzy oświatowej w Europie, jaką była Komisja Edukacji Narodowej (KEN). Powstała ona w atmosferze ożywionych dyskusji nad niskim stanem edukacji polskiej doby oświecenia i skomplikowanej sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej, grożącej utratą niepodległości i bytu narodowego. Na łamach prasy i podczas debat sejmowych coraz częściej stawiano postulaty odnowy systemu szkolno-oświatowego w kraju i zaakcentowania w pracy pedagogicznej wychowania obywatelskiego i patriotycznego opartego na wartościach chrześcijańskich, jako niezbędego warunku odrodzenia narodowego i ratunku dla kraju chylącego się coraz bardziej ku upadkowi. W wypowiedziach wielu światłych obywateli akcentowano potrzebę upowszechnienia oświaty opartej na kształtowaniu poczucia wspólnoty narodowej wśród wszystkich warstw społecznych i wykorzenia – zwłaszcza wśród szlachty – postawy biernej i konsumpcyjnej na rzecz troski o wspólne dobro, aby interesy partykularne umie-

Fot. 1. Strona tytułowa breve papieża Klemensa XIV *Dominus ac Redemptor noster* z 21 VII 1773 r. [tekst łaciński z przekładem na jęz. niemiecki]

Źródło: Bayerische Staatsbibliothek digital, http://re-ader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11061524_00002.html, dostęp: 26.11.2014.

jętnie łączyć z rozwojem kulturalnym, gospodarczym i politycznym kraju¹.

Po ogłoszeniu przez papieża Klemensa XIV w lipcu 1773 r. breve o likwidacji zakonu jezuitów (*Dominus ac Redemptor noster*), oprócz głosów oburzenia i krytyki tej decyzji często podnoszonej podczas debat sejmowych – wszak zgromadzenie to od czasu wielkich przemian w Kościele zapoczątkowanych Soborem Trydenckim systematycznie zajmowało się edukacją i wychowaniem, prowadząc w całym świecie liczne kolegia dla młodzieży i zakładając wyższe zakłady naukowe² – zaczęto w decyzji tej dostrzegać również możliwość urzeczywistnienia od dawna oczekiwanych zmian w polskim systemie edukacyjnym. Konieczność przejścia przez państwo obowiązku dalszego kształcenia niemałej liczby młodzieży uczącej się dotąd w szkołach jezuitów stwarzała możliwość wpro-

wadzenia zmian w całym dotychczasowym systemie kształcenia i wychowania oraz oparcia tych reform na solidnych podstawach materialnych, jakie stwarzało przejście przez skarb państwa dóbr i majątków skasowanego zakonu³.

W toku dyskusji nad kształtem przemian edukacyjnych w kraju nawiązywano do postulatów sięgających XVI stulecia, które podnosili wielcy polscy humaniści:

¹ Zob. J. Lewicki, *Geneza Komisji Edukacji Narodowej*, „Przegląd Pedagogiczny” (41) 1922, z. 4, s. 274–280.

² Z wycień Józefa Łukaszewicza wynika, że ok. 1740 r. na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego na łączną liczbę 112 szkół funkcjonowały: 3 akademie katolickie (w Krakowie, Zamościu i Wilnie), 10 szkół akademickich, 67 szkół Towarzystwa Jezusowego oraz 27 pijarskich i 5 protestanckich. Zob. J. Łukaszewicz, *Historia szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewkiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794 przez ...*, t. 1, Poznań 1849, s. 461.

³ Zob. J. Lewicki, *Geneza Komisji Edukacji Narodowej*, s. 281–292; (42) 1923, z. 1, s. 13–37.

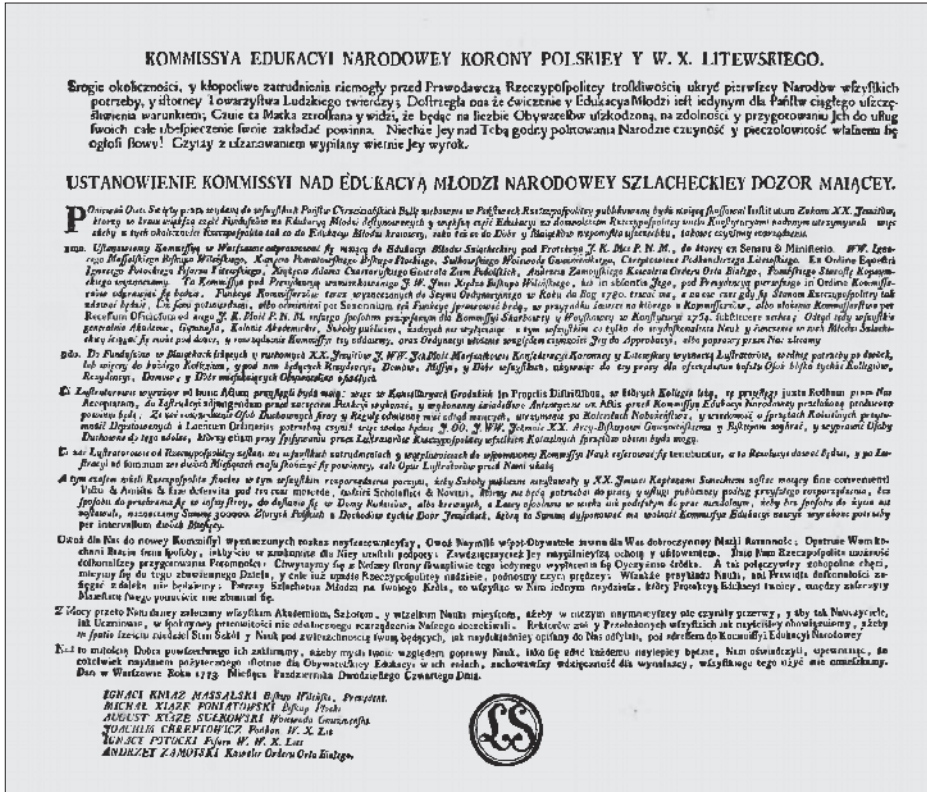
Andrzej Frycz Modrzewski i Szymon Marycki, żądając objęcia szkolnictwa opieką państwa. W pierwszej połowie XVIII w. duże sukcesy w zakresie unowocześnienia systemu kształcenia, na podstawie nowych treści programowych i podręczników oraz zmienionej organizacji procesu nauczania i wychowania, należy odnotować w szkołach pijarskich dzięki zaangażowaniu ks. Stanisława Konarskiego. W tym też czasie podjęły działalność szkoły przygotowujące kadry oficerskie dla polskiego wojska oraz wykwalifikowanych urzędników państwowych: akademie rycerskie w Luneville i Warszawie. Zarówno Stanisław Leszczyński, jak i Adam Kazimierz Czartoryski wyznaczyli w nich nowe, wysokie standardy w zakresie poziomu kształcenia młodego pokolenia Polaków oraz zasad współżycia społecznego odnoszących się do rodzimej tradycji, języka i kultury, ukształtowanych przez wychowanie patriotyczno-obywatelskie. Doświadczenia te otwierały drogę do wypracowania modelu, który mógłby znaleźć zastosowanie w skali ogólnokrajowej i w odniesieniu do różnych poziomów i typów szkół⁴.

W celu przeprowadzenia reformy szkolnictwa i systemu oświatowego, podczas obrad sejmu rozbiorowego zapoczątkowanych jeszcze wiosną 1773 r., na posiedzeniu 14 X 1773 r. powołano Komisję nad Edukacją Młodzi Narodowej Szlacheckiej Dozór Mającą, w której skład weszło ośmiu członków: czterech posłów i czterech senatorów, przedstawiciele Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Za swoją działalność komisarze odpowiadali wyłącznie przed sejmem i królem, sprawującym nad Komisją bezpośrednią pieczę. W ten sposób ukonstytuowało się pierwsze w Europie Ministerstwo Oświaty, które wzięło na siebie trud planowania i realizacji polityki edukacyjnej na obszarze całego kraju, przygotowania nowej organizacji systemu oświatowego, jednolitych planów i programów nauczania oraz podręczników, na podstawie bieżącego stanu badań i najnowszych odkryć naukowych płynących do Polski z zachodu Europy.

Przewodniczącym KEN został mianowany bp wileński Ignacy Massalski, a wraz z nim do światłego grona komisarzy weszli również: inicjator i orędownik utworzenia Komisji – podkanclerz litewski Joachim Chreptowicz, starosta generalny ziem podolskich i komendant Korpusu Kadetów – Adam Kazimierz Czartoryski, bp płocki – Michał Jerzy Poniatowski, starosta kopanicki – Antoni Poniński, pisarz litewski – Ignacy Potocki, były kanclerz koronny – Andrzej Zamojski, oraz wojewoda gnieźnieński – August Sułkowski.

---

⁴ Zob. *Wielkie dzieło reformy wychowania. Ksiądz Stanisław Konarski (1700–1773)*, oprac. T. Gumuła, Ostrowiec Świętokrzyski 2005; K. Mrowska, *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego 1765–1794*, Warszawa–Wrocław–Kraków 1961.

Fot. 2. Dokument stwierdzający utworzenie Komisji Edukacji Narodowej

Źródło: Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej, http://zbiory.bj.uj.edu.pl/zenphoto/albums/reforma_uniwersytetu/ustanowienie_ken2.jpg.html, dostęp: 20.10.2014.

Po likwidacji zdyskredytowanych komisji: rozdawniczej i sędowniczej, zajmujących się przejmowaniem i dalszym wykorzystaniem dóbr pojezuickich, od 1776 r. kompetencje te przejęła w całości Komisja, w związku z czym liczbę jej członków zwiększono do 12. Kadencja członków KEN trwała sześć lat (za wyjątkiem pierwszej, trwającej do 1780 r.), po czym sejm mógł przedłużyć mandat dotychczasowym komisarzom lub wyznaczyć do sprawowania tej funkcji inne osoby, a w 1793 r. czas urzędowania przedłużono do lat ośmiu. W razie pojawienia się wakatów przed upływem kadencji, prawo do obsady stanowiska członka KEN przysługiwało królowi⁵. Podejrzenia bp. Massalskiego o nadużycia finan-

⁵ A. Karbowski, *Pedagogika Komisji Edukacji Narodowej w świetle systemów pedagogicznych XVIII wieku*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”. Dodatek do „Gazety Lwowskiej” (35) 1907, nr 4, s. 316.

sowe i brak rzetelnego nadzoru nad podległymi mu urzędnikami sprawiły, że od 1776 r. jego udział w posiedzeniach Komisji był sporadyczny. Zwykle zastępował go w tym zakresie brat króla i prymas Polski – Michał Jerzy Poniatowski, który jednak nominację na stanowisko przewodniczącego KEN oficjalnie otrzymał dopiero w 1786 r. Uchwałą sejmu z 1793 r. prawo przewodniczenia Komisji miało od tej pory przysługiwać tylko prymasowi. Z zestawienia sporządzonego przez Ambroise'a Joberta wynika, że w latach 1773–1792 członkami Komisji Edukacji Narodowej były łącznie 23 osoby. Ich wykaz prezentuje zamieszczona niżej tabela. Byli to w przeważającej większości ludzie o dość wszechstronnym i starannym wykształceniu oraz szerokich horyzontach myślowych, którzy z dużym zapałem i zaangażowaniem starali się urzeczywistnić ideę odnowy państwa poprzez reformę narodowego systemu edukacji. Oprócz członków rzeczywistych do Komisji należeli również członkowie honorowi, w tym m.in. francuski ekonomista Pierre Samuel du Pont (Dupont) de Nemours.

Tabela 1. Wykaz osób pełniących funkcje członków Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1792

Data pełnienia funkcji	Imię i nazwisko
1	2
Członkowie KEN powołani w 1773 r.	
1773–1792	Ignacy Massalski, bp wileński, przewodniczący KEN do 1786 r.
1773–1792	Michał Poniatowski, bp płocki i prymas Polski (od 1784 r.), przewodniczący KEN po 1786 r.
1773–1786	August Sułkowski, wojewoda gnieźnieński, kaliski i poznański
1773–1791	Joachim Chreptowicz, podkanclerz litewski, minister spraw zagranicznych (od 1791 r.)
1773–1791	Ignacy Potocki, pisarz wielki litewski, marszałek wielki litewski i minister policji (od 1791 r.)
1773–1792	Adam Kazimierz Czartoryski, starosta generalny podolski, komendant Korpusu Kadetów
1773–1783	Andrzej Zamoyski, były kanclerz wielki koronny
1773–1777	Antoni Poniński, starosta kopanicki
Członkowie KEN powołani w latach 1776–1777	
1776–1784	Andrzej Mokronowski, generał inspektor, wojewoda mazowiecki (od 1781 r.)

1	2
1776–1783	Jacek Małachowski, referendarz koronny, podkanclerz koronny
1776–1783	Franciszek Bieliński, starosta czerski
1776–1792	Stanisław Poniatowski, podskarbi wielki litewski (1784–1790)
1777–1783	Michał Mniszech, sekretarz litewski (od 1778 r.), marszałek wielki koronny (od 1783) – zastąpił A. Ponińskiego
Członkowie KEN powołani po 1780 r. (w miejsce osób zmarłych i odwołanych)	
1783–1792	Szczęśny Potocki, wojewoda ruski, wielki mistrz artylerii koronnej (mianowany na miejsce Jacka Małachowskiego)
1783–1790	Maciej Garnysz, bp chełmski, podkanclerz koronny (mianowany na miejsce F. Bielińskiego)
1783–1792	Antoni Małachowski, sekretarz wielki koronny, wojewoda mazowiecki (mianowany na miejsce A. Zamoyskiego)
1783–1792	Michał Radziwiłł, kasztelan wileński, wojewoda wileński (mianowany na miejsce M. Mniszcha)
1785–1791	Ignacy Przebendowski, starosta solecki (mianowany na miejsce A. Mokronowskiego)
1786–1792	Feliks Oraczewski, działacz polityczny i oświatowy, komediopisarz
1791–1792	Kacper Cieciszowski, bp kijowski (mianowany na miejsce M. Garnysza)
1791–1792	Antoni Lanckoroński Julian Ursyn Niemcewicz Ludwik Gutakowski (mianowani na miejsce J. Chreptowicza, I. Potockiego oraz I. Przebendowskiego)

Źródło: Opracowano na podstawie: A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przełożyła i uzupełniła M. Chamcówna, przedmową opatrzył H. Barycz, Wrocław–Warszawa–Kaków–Gdańsk 1979, s. 276–277.

W okresie działalności KEN funkcjonował jednolity system szkolny, składający się ze szkół pierwiastkowych (parafialnych), szkół średnich: powiatowych i wojewódzkich, oraz dwóch akademii, przekształconych następnie na szkoły główne. Z chwilą podziału kraju na wydziały szkolne dotychczas istniejące szkoły średnie przekształcono na wydziałowe i podwydziałowe.

W 1774 r. dokonano pierwszego w dziejach państwa podziału administracyjnego szkolnictwa na 6 okręgów, pozostających pod bezpośrednim nadzorem członków KEN. Dwa lata później liczba okręgów (departamentów szkolnych) została powiększona do 7, a w 1781 r. wprowadzono podział sieci szkolnej na

15 wydziałów (9 w Koronie i 4 na Litwie). Okazał się on jednak niedogodny i ostatecznie, w 1783 r. liczbę wydziałów zmniejszono do 10 (5 w Koronie, 4 na Litwie oraz 1 wydział pijarski). W każdym z tych wydzielonych obszarów mogła funkcjonować tylko jedna szkoła spełniająca administracyjne funkcje szkoły wydziałowej⁶.

Tabela 2. Podział sieci szkolnej KEN na wydziały w 1783 r.⁷

W Koronie:	W Wielkim Księstwie Litewskim
1) wielkopolski (Poznań)	1) litewski (Grodno)
2) mazowiecki (Warszawa)	2) nowogródzki (Nowogródek)
3) małopolski (Lublin)	3) żmudzki (Kroże)
4) wołyński (Krzemieniec)	4) poleski (Brześć)
5) ukraiński (Winnica)	
6) pijarski (początkowo obejmował tylko szkoły w Koronie, od 1790 – także na Litwie)	

Osobna problematyka dotyczy osiągnięć Komisji w zakresie przemian strukturalnych systemu edukacyjnego w Polsce i kodyfikacji prawa oświatowego, a także rozwoju szkolnictwa i oświaty ludowej, szkolnictwa średniego i reformy szkół wyższych oraz opracowania nowych programów nauczania i podręczników szkolnych. Znaczącą rolę w tym zakresie odegrało utworzone w 1775 r. Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, pracujące z dużym zaangażowaniem pod przewodnictwem Ignacego Potockiego, którego można uznać za inicjatora założenia tej instytucji⁸. W szeregach Towarzystwa znalazło się wielu wybitnych działaczy oświatowych na czele z sekretarzem Grzegorzem Piramowiczem, autorem pierwszego podręcznika pedagogiczno-metodycznego dla nauczycieli (*Powinności nauczyciela...*, Warszawa 1787) oraz Onufrym Kopyczyńskim, który opracował podręcznik do nauki gramatyki języka polskiego i łacińskiego, podkreślając że „w gramatyce pisanej dla Polaków pierwsze miejsce zajmuje polszczyzna, a drugie łacina, ponieważ pospolicie potrzebniejsza

⁶ H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957.

⁷ Źródło: tamże.

⁸ Zob. D. Krześniak-Firlej, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. T. Pilch, Warszawa 2007, s. 719–724.

jest wiadomość ojczystego, aniżeli cudzoziemskiego języka”⁹. Charakterystyka tej problematyki znacznie wykracza jednak poza ramy niniejszego artykułu i wymaga odrębnego studium.

W dalszej części artykułu zostaną zaprezentowane sylwetki przewodniczących KEN oraz tych jej członków, którzy wykazali największą aktywność w zakresie opracowania nowego prawa oświatowego i wprowadzania reform edukacyjnych w kraju.

Prezysi Komisji Edukacji Narodowej

Biskup Ignacy Jakub Massalski

Urodził się 30 VII 1726 r. w Olekszycach k. Grodna w rodzinie księżęcej, był synem kasztelana wileńskiego Michała Józefa i Franciszki z Ogińskich. Jako kilkunastoletni chłopiec, staraniem ojca, został przyjęty w poczet kanoników kapituły wileńskiej. Od 1745 r. studiował w seminarium misjonarzy w Warszawie, a następnie podjął dalsze studia na Uniwersytecie w Rzymie (Sapienza), uzyskując tam w 1752 r. doktorat obojga praw¹⁰. Po powrocie do kraju pełnił funkcję proboszcza w Wołpie i Różanie, a następnie został mianowany referendarzem litewskim (1754) oraz kanonikiem kolegiaty warszawskiej, otrzymał też godność prałata kapituły wileńskiej. Papież Klemens XIII prekonizował go biskupem wileńskim; sakrę biskupią przyjął 27 VII 1762 r. Prowadził ożywioną działalność publiczną, czynnie angażując się zarówno w sprawy kościelne, jak i państwowe. Był zwolennikiem niezależności Litwy, starał się o uzyskanie zgo-

---

⁹ O. Kopczyński, *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę I*, Warszawa [s.n.] 1778, [przypisy], s. 8.

¹⁰ Ks. W. Przyalgowski zamieścił z kolei informację, że bp I. Massalski uzyskał w Rzymie doktorat z teologii i filozofii, podając nawet tytuł jego dysertacji doktorskiej: *Disputatio de praecipuis Ecclesiae Romanae placitis*. Tę samą informację można znaleźć również u ks. J. Kurczewskiego w opracowaniach poświęconych dziejom diecezji wileńskiej i jej biskupów. Zob. W. Przyalgowski, *Żywoty biskupów wileńskich opisał...*, t. 3, Petersburg 1860, s. 171; *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, oprac. J. Kurczewski, Wilno 1912, s. 55.

dy na utworzenie metropolii w Wilnie. Występował też m.in. w imieniu biskupów na sejmie w 1766 r., żądając utrzymania ograniczeń prawnych wobec dysydentów. Był jednym z inicjatorów utworzenia i pierwszym prezesem KEN, a także prezesem Komisji Rozdawniczej w Wielkim Księstwie Litewskim i członkiem Rady Nieustającej. Przyczynił się do rozwoju szkolnictwa parafialnego w diecezji wileńskiej (wg oficjalnego raportu istniało tu 330 szkółek parafialnych z 4956 uczniami). Zarzucano mu upodobanie do typowo świeckich przyjemności, nielicujących z godnością kapłana i rządcy diecezji, a także wyniosłość, próżność i skłonność do życia w przepychu oraz rozrzutność, która doprowadziła go do zrujnowania zarówno dużej rodzinnej fortuny, jak i później zdobytego majątku. Ze względu na rażące zaniedbania w zarządzaniu majątkiem pojezuickim, w październiku 1776 r. Sejm podjął decyzję o likwidacji komisji administracyjnych i sądowniczych, przekazując kompetencje w tym zakresie Komisji Edukacji Narodowej. Józef Wybicki, wizytujący w imieniu KEN działalność szkolnictwa na Litwie, wykazał wiele nieprawidłowości w jego funkcjonowaniu oraz zarządzaniu finansami szkolnymi na tym terenie, za co odpowiedzialność spoczywała bezpośrednio na bp. Massalskim. Jak podkreśla A. Jobert, porównując kondycję Akademii Wileńskiej z tego czasu do uniwersytetów zagranicznych, J. Wybicki stwierdził, że jest między nimi taka różnica, jak między istotą żyjącą a martwą. Obawiając się procesu, bp Massalski zgodził się na spłatę swoich zobowiązań finansowych wobec państwa, ale zdyskredytowany, odtąd stale opuszczał posiedzenia Komisji. Zastępujący go w tym zakresie prymas Michał Jerzy Poniatowski ostatecznie przejął obowiązki prezesa KEN w 1786 r.¹¹

Po uchwaleniu Konstytucji 3 maja bp Massalski zabronił podległemu mu duchowieństwu propagowania jej założeń oraz sprzeciwiał się udziałowi księży w działalności patriotycznej, a w 1792 r. przystąpił do targowicy. Zgodnie

Fot. 3. Biskup Ignacy Jakub Massalski – pierwszy prezes KEN

Źródło: *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776*, wydał i wstępem opatrzył Z. Kukulski, Lublin 1923, s. 13.

¹¹ Zob. A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce*, s. 62–64.

z wolą króla, pełniąc funkcję przewodniczącego Departamentu Sprawiedliwości, zredagował uniwersał (opublikowany 2 IV 1794 r.) potępiający insurekcję kościuszkowską. Oskarżony o zdradę państwa, wraz z innymi zwolennikami targowicy został aresztowany i oddany do dyspozycji utworzonej w Warszawie Rady Zastępczej Tymczasowej. Proces sądowy jednak się nie odbył, gdyż ludność Warszawy wzburzona zajęciem Krakowa przez Prusaków, wymusiła publiczną egzekucję więźniów. Jak pisał w swoim pamiętniku Karol Wojda, „teraz wszystko w Warszawie pałało żądzą ukarania uwięzionych, w miejsce zdrajców kraju, jakby uwięzieni byli winni przegranych bitew i poddania twierdzy, więc pospólstwo rozjątrzone do najwyższego postanowiło samo sobie wystawić sprawiedliwość”¹². Rankiem 28 VI 1794 r. więźniów wywleczono z aresztu i, nie czekając na wyrok sądu, publicznie powieszono na przygotowanych wcześniej szubienicach. Kościuszko, przebywający w tym czasie w obozie pod Gołkowem, już następnego dnia stanowczo potępił samosąd przeprowadzony w Warszawie:

To, co się stało na dniu wczorajszym w Warszawie, napełniło serce moje goryczą i smutkiem. Chęć ukarania winowajców była dobrą, ale czemuż ukarani bez wyroku sądu? Czemu zgwałcona praw powaga i świętość? (...) Obywatele! zastanówcie się; skryte i złośliwe duchy w zмовie z nieprzyjaciołami naszymi obłąkały was, wzburzyły umysły, bo im tego potrzeba, ażeby Rządu nie było, ażeby gorącość wasza wyniosła się; nad sąd, nad prawo i nad wszelki porządek społeczeństwa (...). A tak dopełniając tego, czego sprawiedliwość publiczna wyciąga, zakazuję jak najsurowiej Ludowi, dla dobra i zbawienia jego, wszelkich odtąd nieporządných rozruchów, gwałcenia więzień, imania osób i karania ich śmiercią¹³.

W następnym roku ciało bp. Ignacego Massalskiego zostało przeniesione z Warszawy do Wilna i złożone najpierw w przyziemnym kościele św. Józefa i Nikodema za Ostrą Bramą, a 7 III 1795 r. umieszczone w kaplicy św. Marii Magdaleny (nazywanej kaplicą biskupią) katedry wileńskiej, co upamiętniono pamiątkową tablicą¹⁴.

¹² K. Wojda, *O rewolucji polskiej w roku 1794*, Poznań 1867, s. 90–91.

¹³ Tadeusz Kościuszko, *Najwyższy Naczelnik siły zbrojnej narodowej do ludu warszawskiego* [z obozu pod Gołkowem 29 VI 1794 r.], w: *Kościuszko. Listy, odezwy, wspomnienia*, zebrał H. Mościcki, Warszawa 1917, s. 80–83.

¹⁴ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli Katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. Na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych opracował...*, t. 1, Wilno 1908, s. 275–276; t. 3, s. 395–396.

BIBLIOGRAFIA: Brzuszek B., *Massalski Ignacy Jakub*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 74–76; Kurczewski J., *Wileńskie biskupstwo. Ignacy Jakub książę Massalski*, w: *Encyklopedia kościelna ... wydana przez X. Michała Nowodworskiego*, t. 31, Płock 1911, s. 235–239; Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 138; *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776*, wydał i wstępem opatrzył Z. Kukulski, Lublin 1923, s. 13; Szybiak I., *Massalski Ignacy Jakub*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Kraków 1975, s. 135–139.

Michał Jerzy Poniatowski

Urodził się w 12 X 1736 r. w Gdańsku w rodzinie szlacheckiej herbu Ciołek, jako syn kasztelana krakowskiego Stanisława i Konstancji z Czartoryskich. Zwyczajem szlacheckim, edukację początkową otrzymał w domu rodzinnym. Następnie uczęszczał do kolegium teatynów w Warszawie oraz studiował teologię i prawo kanoniczne w Rzymie (1754–1756). Po powrocie do kraju wstąpił do Seminarium Duchownego św. Krzyża w Warszawie i po czterech latach nauki 30 VI 1760 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był kanonikiem krakowskim i koadiutorem kustodii gnieźnieńskiej; w 1764 r. otrzymał opactwo komendatoryjne w Czerwińsku, a w 1784 r. opactwo tynieckie. Od 1768 r. był dziekanem warszawskiej kolegiaty św. Jana oraz sekretarzem wielkim koronnym. Wraz z wybo-rem swego brata Stanisława Poniatowskiego na króla Polski zaangażował się w działalność polityczną jako jego doradca. W tym samym roku (1764) otrzymał tytuł księcia. W 1773 r. został mianowany biskupem diecezji płockiej, w której przeprowadził wiele reform (m.in. utworzył sufraganie w Pułtusk, wprowadził nowe statuty kapitulne,

Fot. 4. Michał Jerzy Poniatowski
– prezes KEN i ostatni prymas
Rzeczypospolitej

Źródło: Arcybiskupi gnieźnieńscy, Prymasi Rzeczypospolitej i Warszawscy, Prymasi Królestwa Polskiego. Wizerunki z Galeryi Łowickiej objaśnione textem historycznym przez Juliana Bartoszewicza, Warszawa 1864, [b.p.].

wysyłał alumnów na studia zagraniczne) i doprowadził do odnowy życia religijnego wiernych. Od 1775 r. był koadiutorem bp. krakowskiego J.K. Sołtyka. W 1782 r. objął rządy w tej diecezji i jako gorliwy administrator, także tu wprowadził wiele korzystnych zmian (m.in. zreorganizował beneficja, utworzył sufraganię w Sandomierzu, zreorganizował studia seminaryjne). Krytykowano go natomiast za skasowanie na ziemi krakowskiej wielu klasztorów i kościołów prebendalnych. Po śmierci prymasa Antoniego K. Ostrowskiego został nominowany przez króla na arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Papież Pius VI przekonił go na rządcę tej metropolii 14 II 1785 r. Jako prymas Polski do 1791 r. nadal administrował diecezją krakowską, a od stycznia 1794 r. zarządzał archidiaconatem warszawskim z diecezji poznańskiej. Dążył do podniesienia poziomu wykształcenia duchowieństwa i rozwoju działalności charytatywnej Kościoła w Polsce.

Duże zasługi położył na polu pracy oświatowej najpierw jako członek, a od 1776 r. prezes KEN. Za działalność tę był wysoko ceniony nawet przez swoich oponentów politycznych i wrogów. W latach 1789–1791 przebywał za granicą. Był członkiem Rady Nieustającej i stronnikiem polityki prowadzonej przez króla. Po uchwaleniu Konstytucji 3 maja i wybuchu wojny polsko-rosyjskiej skłaniał Stanisława Augusta do zawarcia pokoju z Rosją w przekonaniu, że to jedyna droga do zapewnienia Polsce zabezpieczenia politycznego i utrzymania porządku wewnętrznego w kraju. Wraz z królem przystąpił do targowicy i był przeciwny wybuchowi powstania kościuszkowskiego. Zmarł nagle 12 VIII 1794 r. i został pochowany na cmentarzu powązkowskim w Warszawie.

Ludwik Łętowski w XIX-wiecznej monografii poświęconej biskupom krakowskim napisał o nim: „Na biskupstwie plockim zostawił po sobie pamięć godną. (...) W komisji edukacyjnej prezydował, będąc jednym z jej członków gorliwych”¹⁵.

BIBLIOGRAFIA: *Arcybiskupi gnieźnieńscy, Prymasi Rzeczypospolitej i Warszawscy, Prymasi Królestwa Polskiego. Wizerunki z Galeryi Łowickiej objaśnione tekstem historycznym przez Juliana Bartoszewicza*, Warszawa 1864, [b.p.]; Grzybowski M., *Poniatowski Michał Jerzy*, w: *Słownik polskich teologów katolickich...*, t. 3, s. 408–413; Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce...*, s. 169; *Podręczna encyklopedia kościelna*, red. Z. Chełmicki, t. 31–32, Warszawa 1913, s. 318–319; *S. Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 12, Warszawa 1902, s. 192–193.

---

¹⁵ L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 3, Kraków 1852, s. 471–472.

Główni działacze Komisji Edukacji Narodowej i Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych

Joachim Litawor Chreptowicz

Należał do osób najbardziej zaangażowanych w powstanie i działalność Komisji Edukacji Narodowej. Urodził się 4 I 1729 r. w Jasiońcu k. Baranowicz, w zamożnej rodzinie litewsko-ruskiej herbu Odrowąż. Nauki początkowe pobierał w domu rodzinnym, a następnie uczył się w Akademii Wileńskiej oraz w Braniewie. Uchodził za człowieka wszechstronnie wykształconego, co zawdzięczał zarówno edukacji szkolnej, ale w głównej mierze własnym wysiłkom i systematycznej pracy oraz zamiłowaniu do książek i nauki. Odznaczał się m.in. świetną znajomością języka łacińskiego i zagadnień prawnych, interesował się także medycyną i malarstwem, był zamiłowanym bibliofilem. W 1752 r. został stolnikiem nowogrodzkim, rozpoczynając działalność polityczną. Przewodniczył miejscowym sejmikom, następnie został deputatem z Grodzieńszczyzny na obrady Trybunału Litewskiego w Wilnie oraz posłem na sejm ordynaryjny w Warszawie. W 1758 r. rozpoczął służbę wojskową w randze pułkownika petyhorskiej buławy wielkiej litewskiej, co poszerzyło zakres jego wpływów politycznych i przysporzyło mu chwały, chociaż jako stolnik funkcję tę pełnił tylko tytularnie. Będąc stronnikiem Stanisława Augusta Poniatowskiego, po jego wyborze na króla Polski otrzymał godność sekretarza wielkiego litewskiego oraz został jednym z pierwszych kawalerów ustanowionego przez władcę w 1765 r. orderu św. Stanisława biskupa i męczennika. Powiązania Chreptowicza z litewską magnaterią wzrosły jeszcze bardziej po zawarciu przez niego w 1766 r. małżeństwa z podkanclerzanką litewską Konstancją Przeździecką¹⁶. Był bliskim współpracownikiem, a nawet przyjacielem i powiernikiem króla, który uważał go za jednego ze swych najbardziej zaufanych i oddanych zwolenników na Litwie. Obu łączyło oświeceniowe zamiłowanie do wiedzy oraz zaintereso-

Fot. 5. Joachim Chreptowicz

Źródło: Adhortacja apostolska <http://www.polona.pl/dlibra/doccontent?id=14345&from=FBC>, dostęp: 20.10.2014.

¹⁶ Por. *Złota księga szlachty polskiej przez Teodora Żychlińskiego ...*, R. 21, Poznań 1899, s. 61.

wanie kulturą i sztuką. W 1769 r. Chreptowicz wyjechał za granicę, poszukując wsparcia dla polityki prowadzonej przez króla. Przebywał we Francji, gdzie m.in. prowadził w Paryżu rozmowy z biskupem kamienieckim Adamem Krasińskim, jednym z przywódców konfederacji barskiej, a następnie wyjechał do Londynu. Obawiając się interwencji państw ościennych, skłaniał Stanisława Augusta do zawarcia ugody z konfederatami i uniknięcia rozbicia wewnętrznego kraju. Podczas obrad sejmku delegacyjnego w czerwcu 1773 r., objął urząd podkanclerza wielkiego litewskiego, wakujący po zmarłym trzy miesiące wcześniej teściu Antonim Przeździeckim. Będąc od tej pory także członkiem senatu, Chreptowicz zakupił pałac przy ul. Długiej w Warszawie, gdzie mieszkał z rodziną podczas pobytów w stolicy, mając obowiązek przebywać tu co najmniej przez okres sześciu miesięcy w roku. Otrzymał też godność tytularną starosty grodowego orszańskiego, a w 1779 r. został konsyliarzem Komisji Menniczej. Od 177 r. był członkiem Rady Nieustającej, przewodnicząc w Departamencie Interesów Cudzoziemskich, odpowiedzialnym za dyplomację i politykę zagraniczną państwa (faktyczne kierownictwo sprawował tu jednak sam monarcha, który wszystkie poczynania w tym zakresie musiał konsultować z rządem rosyjskim). W kolejnej kadencji Rady Nieustającej, będącej próbą utworzenia w Polsce nadrzędnej magistratury rządowej odpowiedzialnej przed sejmem za funkcjonowanie poszczególnych organów władzy, został wybrany jednym z 36 konsyliarzy (1780 r.).

Był jednym z głównych propagatorów reform oświatowych w Polsce i inicjatorów utworzenia KEN. Podczas obrad sejmku rozbiorowego, w wystąpieniu wygłoszonym na posiedzeniu delegacji sejmowej 7 X 1773 r., nawiązał do ogłoszonego w lipcu brewe papieża Klemensa XIV *Dominus ac Redemptor noster*¹⁷, o kasacie zakonu jezuitów stwierdzając, że decyzja ta „otwiera Rzeczypospolitą okazję do uczynienia potrzebnych ku utrzymaniu i powiększeniu światła narodowego ustaw”¹⁸. Jego wniosek o utworzenie instytucji państwowej i świeckiej, która przejęłaby pod swoją opiekę majątek pojezuicki i przerna-

---

¹⁷ Polski przekład breve *Dominus ac Redemptor noster* (*Pan nasz i Odkupiciel*) zawiera praca: [S. Załęski], *Historia zniesienia zakonu Jezuitów i jego zachowanie na Białej Rusi*, [t. 1], Lwów 1874, s. 15–24. Zob. [tenże], *Historia zniesienia Jezuitów w Polsce i ich zachowanie na Białej Rusi (Ogólnej historii kasaty zakonu tom II)*, Lwów 1875, s. 1–106; K. Dopierala, *Księga papieży*, Poznań 1996, s. 369; F.K. Seppelt, K. Löffler, *Dzieje papieży. Od początków Kościoła do czasów dzisiejszych, uzupełnił do rzeczy polskich T. Silnicki*, Poznań 1936, s. 451–452.

¹⁸ Por. W. Smoleński, *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studia historyczne*, Kraków 1891, s. 248. W podobnym tonie utrzymane były również wypowiedzi innych posłów

czyła go na wsparcie dzieła reformy szkolnictwa i oświaty w kraju¹⁹, spotkał się z dużym poparciem ze strony obradujących, doprowadzając ostatecznie do powołania na posiedzeniu Sejmu 14 X 1773 r. KEN. Decyzją Sejmu ogłoszoną dziesięć dni później, Chreptowicz mianowany został jednym z pierwszych ośmiu komisarzy, którzy weszli w jej skład i pracował tu aż do czerwca 1791 r. W ocenie S. Kota, Chreptowicz był „najbardziej wytrwałym członkiem Komisji, który interesował się każdym drobiazgiem szkolnym oraz podejmował się najtrudniejszej sprawy, do której nikt się nie kwapił, łagodził wszelkie nieporozumienia”²⁰. Wiele uwagi poświęcił nadzorowi i opiece nad szkołami litewskimi, w dużym stopniu przyczynił się też do odnowy i rozwoju Akademii Wileńskiej (Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego). Uczelni tej zapisał w testamencie swoje bogate zbiory księgarskie i rękopisy, które jako zamilowany bibliofil gromadził od wczesnej młodości (ostatecznie duża część biblioteki Chreptowiczów została przekazana przez rodzinę Uniwersytetowi Stefana Batorego w Wilnie dopiero w latach dwudziestych XX w.). Jak zauważył Józef Bieliński, nawet po ogłoszeniu konfederacji targowickiej, „porządna organizacja, jaką tej szkole nadał Chreptowicz, okazała się silniejszą, zwyciężyła napaści”²¹.

Czynnie współpracował z Andrzejem Zamojskim nad reformą prawodawstwa polskiego. Nowe przepisy kodyfikacyjne wydano w Warszawie w 1778 r.²² Z chwilą uchwalenia Konstytucji 3 maja został członkiem nowego rządu, pełniąc w nim funkcję ministra spraw zagranicznych. Jako bliski współpracownik króla Stanisława Augusta Poniatowskiego reprezentował orientację prorosyjską, doradzając władcy w 1792 r. przystąpienie do konfederacji targowickiej. W 1793 r. został kanclerzem wielkim litewskim, ale po krótkim czasie zrezygnował z tej godności i wyjechał za granicę. Po powrocie do kraju zaangażował się w utworzenie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. Propagował w Polsce fizjokratyzm, którego idee zaczerpnął głównie od poznanego w Paryżu jednego z najwięk-

---

w czasie sejmu delegacyjnego, zob. J. Lewicki, *Geneza Komisji Edukacji Narodowej*, z. 4, s. 280–292; (42) 1923, z. 1, s. 13–37.

¹⁹ Zob. Projekt J. Chreptowicza zatytułowany *Komisya Edukacyi Krajowej y funduszów na nią*, złożony marszałkowi sejmu 7 X 1773 r., w: J. Lewicki, *Geneza Komisji Edukacji Narodowej*, (42) 1923, z. 1, s. 49.

²⁰ S. Kot, *Historia wychowania. Zarys podręcznikowy*, wyd. 2 zmienione i pomnożone, t. 2, *Wychowanie nowoczesne (od połowy w. XVIII do współczesnej doby)*, Lwów 1934, s. 59.

²¹ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków 1899–1900, s. 4–5.

²² *Zbiór praw sądowych na mocy konstytucji roku 1776 przez J. W. Andrzeja Zamojskiego Ex-Kanclerza Koronnego, Kawalera Orderu Orła Białego ułożony y na seym roku 1778 podany*, cz. 1–3, Warszawa 1778.

szych entuzjastów i propagatorów tej ekonomicznej koncepcji – Pierre’a Samuela Dupont de Nemoursa²³. W swoich dobrach na Litwie zniósł poddaństwo i oczynszował chłopów (choć nie zlikwidował wszystkich powinności chłopów na rzecz dworu) oraz wprowadził nowoczesne formy gospodarowania (jako jeden z pierwszych wprowadził na Litwie płodozmian) i upowszechniał oświatę²⁴. Pod koniec życia cechowała go gorliwa religijność, prowadził też ożywioną działalność dobroczynną. Zmarł 4 VII 1812 r. w Warszawie.

BIBLIOGRAFIA: Iwaszkiewicz J., *Chreptowicz Joachim*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 441–443; Strzelecki S., *Chreptowicz Joachim Litawor*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1995, k. 269; Ryzewski G., *Ród Chreptowiczów herbu Odrowąż. Dobra i kariery Chreptowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVIII w.*, Kraków 2006; W. S. [Władysław Smoleński], *Chreptowicz Joachim*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 11, Warszawa 1893, s. 870–871; *Chreptowicz Joachim Litawor*, w: *S. Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 3, Warszawa 1898, s. 517–518; Tracki K., *Ostatni kanclerz litewski Joachim Litawor Chreptowicz w okresie Sejmu Czteroletniego 1788–1792 (z dodaniem dziejów rodu i życia kanclerza w okresie wcześniejszym)*, Wilno 2007; www.polona.pl/dlibra/doccontent?id=14345&from=FBC (dostęp: 20.10. 2014).

Adam Kazimierz Czartoryski

Urodził się 1 XII 1734 r. w Gdańsku w rodzinie książęcej pochodzenia litewskiego. Otrzymał staranne wykształcenie domowe pod kierunkiem francuskiego nauczyciela i wychowawcy, które wzbogacał o nową wiedzę i doświadczenie podczas licznych podróży do Niemiec, Francji, Anglii i Rosji. W latach 1756–58

---

²³ Poglądy J. Chreptowicza na temat upowszechniania fizjokratyzmu w Polsce można znaleźć w pracach: [J. Chreptowicz], *O prawie natury. Pismo oryginalne Jednego z Współziomków*, wyd. S. K. [Stanisław Kłokocki], Warszawa 1814, ss. 48; [J. Chreptowicz], *Reprodukcyja coroczna kraiowa*, w: A. Turgot, *O składaniu się [sic!] i podzieleniu majątków w społeczności – z francuzkiego. Dodane do tego pismo oryginalne. O reprodukcyi coroczney kraiowej*, Warszawa 1802, s. 159–216.

²⁴ T. Wierzbowski, opisując szkołę parafialną w majątku J. Chreptowicza w Szczorsach, stwierdził, że według wizytatorów generalnych KEN „kilkadziesiąt dzieci wiejskich bierze w niej edukację”, a w miesiącach zimowych liczba uczniów sięga nawet 80, podkreślając dalej, iż „wielu z nich z nauki odnosiło znaczną korzyść”. Zob. T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków 1921, s. 225.

i 1761 r. był posłem na sejm. W 1758 r. został generałem ziem podolskich. Był pretendentem do tronu polskiego, nie chcąc jednak rywalizować z faworyzowanym przez carycę Katarzynę II stolnikiem litewskim Stanisławem Poniatowskim, wycofał się i udzielił mu poparcia na sejmie koronacyjnym w 1764 r.²⁵ Jako współzałożyciel i komendant Szkoły Rycerskiej w Warszawie (Korpusu Kadetów), przyczynił się do rozwoju szkolnictwa i oświaty w Polsce. Szczególne zasługi w tym zakresie położył również jako członek KEN. Wiele cennych uwag na temat wychowania zawarł w *Katechizmie rycerskim* (Warszawa 1774) oraz *Definicjach różnych przez pytania i odpowiedzi dla Korpusu Kadetów* (Warszawa 1790). Głosząc potrzebę upowszechniania

w kraju wychowania patriotycznego i obywatelskiego, pisał: „Prawdziwy patriota o dobro powszechne jedynie dbały, wszystkie prywatnego interesu względy temu zamiarowi poświęca, w nim korzyść, w nim chwałę, w nim ukontentowanie swoje mieści i na dokup powszechnego uszczęśliwienia ani życia, ani majątku, ani trudów nie żałuje; czyni w każdej okoliczności z zastanowieniem, waży

Fot. 6. Adam Kazimierz Czartoryski

Źródło: Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona, <http://www.polona.pl/dlibra/doccontent?id=19774&from=FBC>, dostęp: 12.10.2014.

²⁵ Z korespondencji Katarzyny II z 1762 r. do ówczesnego stolnika litewskiego hrabiego Stanisława Poniatowskiego wynika, że Adam Kazimierz Czartoryski był postrzegany przez rosyjską dyplomację jako kolejny kandydat na tron Polski, gdyby elekcja S. Poniatowskiego nie doszła do skutku. We wspomnianym liście caryca napisała: „wysłałam niezwłocznie ambasadora w Polskę hrabiego Keyserlingka, aby cię zrobić królem po śmierci obecnego, a gdyby to mu się nie udało... chcę, żeby nim został książę Adam”. Plany Katarzyny II wobec uległego jej i darzącego uczuciem S. Poniatowskiego były niewątpliwie uwarunkowane nie tyle łączącą ich zażyłością, co rosyjską racją stanu i celami polityki zagranicznej. Katarzyna II jasno wyraziła to w instrukcji do rosyjskich dyplomatów wydanej w 1763 r. po śmierci Augusta III: „Jest rzeczą nieodzowną, abyśmy wprowadzili na tron Polski Piastę dla nas dogodnego, użytecznego dla naszych rzeczywistych interesów, jednym słowem człowieka, który by wyłącznie nam zawdzięczał swoje wyniesienie”. Zob. K. Zienkowska, *Stanisław August Poniatowski*, wyd. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 103; S. Rosik, P. Wiszewski, *Wielki poczet polskich królów i książąt*, Wrocław 2006, s. 1113–1114.

stosunki wszelkie roztropnie, uprzedzenia odłącza od prawdy, determinacje bierze po dojrzałym rozpatrzeniu się, a raz wziętych niewzruszenie trzyma się”, a nawiązując do wad szlachty polskiej tak często prezentowanych na sejmach i sejmikach lokalnych, podkreślał, iż prawdziwy patriota „nie popisuje się bez przestanku gorliwością swoją w zgromadzeniach, (...) nie wyrwa się gęstymi głosami końcem ułowienia poklasku słuchających i krótkotrwałej sławy gorejącego miłośnika ojczyzny; skromnym się i owszem zawsze ukazuje, zimnym w radzeniu, jasnym i rozsądnym w mówieniu, w czynie gorącym”²⁶. Zalecał wpajanie wychowankom odwagi i śmiałości, przestrzegał przed tłumieniem w dzieciach naturalnej wesołości i fantazji. Zachęcał rodziców, aby w ich zachowaniu nie było sprzeczności między głoszonymi poglądami a postępowaniem, przez co staną się autentycznym wzorcem do naśladowania dla swoich dzieci.

Będąc zwolennikiem reform wewnętrznych w kraju, poparł Konstytucję 3 maja. W 1812 r. został marszałkiem sejmu nadzwyczajnego, następnie osiadł w Sieniawie. Był mecenasem sztuki, wspierał działalność kulturalno-oświatową i naukową. Współpracował z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w Wilnie, przyczynił się do rozwoju Uniwersytetu Wileńskiego. Wraz z żoną Izabelą w odzyskanym w 1795 r. pałacu w Puławach założył wpływowy ośrodek polityczny i kulturalny, skutecznie rywalizujący w tym zakresie z Warszawą. Starając się pielęgnować narodowe tradycje i rodzimą kulturę, Czartoryscy skupili wokół dworu w Puławach wielu wybitnych artystów, architektów i pisarzy. Zgromadzono tu bogaty księgozbiór i wspierano badania naukowe. W Świątyni Sybilii (wybudowanej w 1801 r. w kształcie rotundy) oraz Domku Gotyckim (oficjalnie otwartym w 1811 r.) zgromadzone zostały liczne pamiątki odnoszące się do dziejów ojczystych, zapoczątkowując w ten sposób ideę utworzenia muzeum narodowego. Zmarł 19 III 1823 r.

BIBLIOGRAFIA: Bazydło J., *Czartoryscy. Adam Kazimierz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1995, k. 765; tenże, *Czartoryscy. Izabela Elżbieta Dorota*, tamże; *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: *S. Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 4, Warszawa 1899, s. 129; *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*, oprac. F. Kierski, t. 1, Lwów–Warszawa 1923, s. 56–57; *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 13, Warszawa 1894, s. 697–699; Frączyk T., *Adam Kazimierz Czartoryski. Biografia historyczno-literacka na tle przemian ideowych polskiego Oświecenia*, Kraków 2012; Jusopović M., *Działalność Adama Kazimierza Czartoryskiego na*

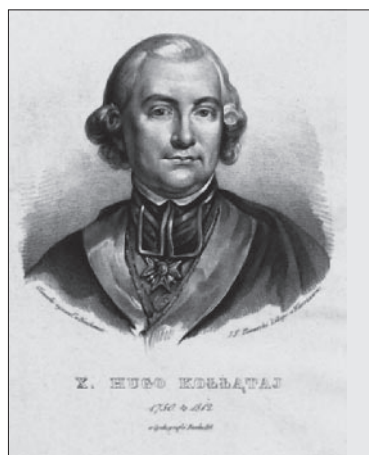
²⁶ A.K. Czartoryski, *Katechizm rycerski, wydał i przedmową poprzedził H. Mościcki*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1916, s. 38–39.

początku Sejmu Czteroletniego, „Kwartalnik Historyczny” (116) 2009, nr 3, s. 43–72; Waniczkówna H., *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 249–257; Żmigrodzki M., *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: *Encyklopedia wychowawcza*, red. J.T. Lubomirski, E. Stawiski, S. Przysański, J.K. Plebański, t. 3, Warszawa 1885, s. 99–105; www.polona.pl/dlibra/doccontent?id=19774&from=FBC (dostęp: 12.10.2014).

Hugo Kołłątaj

Herbu Kotwicz, przydomek Sztumberg. Urodził się 1 IV 1750 r. w Dederkałach na Wołyniu, był synem podczaszego mściławskiego Antoniego Andrzeja i Marianny Mierzeńskiej. Po przeniesieniu się rodziny do Nieciesławic k. Sandomierza uczęszczał do szkoły pińczowskiej, a następnie – jak zauważył Jan Śniadecki – uczył się „przy Akademii Krakowskiej pod domowym dozorem nauczyciela matematyki Wojciecha Słupskiego”²⁷. Przygotowując się do stanu duchownego, wyjechał za granicę i studiował w uczelniach zachodnioeuropejskich: w Wiedniu i Rzymie, uzyskując stopień doktora teologii i prawa. Sukcesy naukowe, jakie odniósł w Rzymie, zjednały mu łaskę samego papieża, który bez wiedzy biskupa krakowskiego nadał mu kanonię krakowską, będąc w tym czasie jej kolatorem – ku niezadowoleniu członków kapituły i samego bp. K. Sołtyka. W 1775 r. Kołłątaj otrzymał święcenia kapłańskie i wrócił do kraju. W następnym roku przeniósł się do Warszawy, a ciesząc się poparciem bp. M. Poniatowskiego, zaangażował się w działalność KEN i działającego pod jej egidą Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Zreformował Szkoły Nowodworskie w Krakowie i Akademię Krakowską, która pod jego zarządem została gruntownie zreorganizowana pod względem programowym

Fot. 7. Hugo Kołłątaj

Źródło: Adhortacja apostolska <http://polona.pl/item/366787/>, dostęp: 12.10.2014.

²⁷ Zob. J. Śniadecki, *Żywot literacki Hugona Kołłątaja z opisaniem stanu Akademii Krakowskiej, w jakim się znajdowała przed rokiem Reformy 1780*, w: *Pisma rozmaite Jana Śniadeckiego. Tom I zawierający żywoty uczonych Polaków*, Wilno–Warszawa 1814, s. 2.

i strukturalnym, zmieniając nazwę na: Szkoła Główna Koronna (Szkoła Główna Krakowska). W latach 1782–1786 był rektorem tej uczelni. Już w 1776 r. przedstawił Komisji projekt planowanych zmian (O wprowadzeniu dobrych nauk do Akademii Krakowskiej i założeniu Seminarium Nauczycielów szkół wojewódzkich). W latach 1777–1787 dokonał reformy uczelni w kilku etapach, zaczynając od uporządkowania jej spraw materialnych. Następnie przeprowadził modernizację systemu organizacyjnego i naukowego Szkoły Głównej Koronnej, wprowadzając m.in. analityczną metodę prowadzenia zajęć i obowiązkową lekturę dzieł naukowych dla studentów. Postulował też organizowanie zebrań towarzysko-naukowych profesorów i studentów, co – w jego opinii – sprzyjałoby zarówno dobrej atmosferze studiów, jak i podniesieniu poziomu naukowego Uczelni. W 1783 r. nadano szkole ostateczny kształt organizacyjny, tworząc Kolegium Moralne i Kolegium Fizyczne, a w ich ramach poszczególne szkoły. Szczególnie dużą wagę, zgodnie z oświeceniowym duchem, przykładał Kollątaj do rozwoju nauk matematyczno-przyrodniczych oraz nowych dziedzin wiedzy (np. filozofii prawa natury, ekonomii). Powstały nowoczesne pracownie i gabinety, ożywiły się kontakty z uniwersytetami zachodnioeuropejskimi. Pod wpływem Kollątaja dawna Akademia Krakowska z uniwersytetu scholastycznego powoli stawała się dynamicznym i prężnym ośrodkiem naukowo-badawczym²⁸. Profesor prawa Józef Sołtykowicz, wspominając w początkach XIX stulecia tę reformatorską działalność, stwierdził, iż Hugo Kollątaj „dźwignął z upadku Dzieło Kazimierza W. i Władysława Jagiełły, postawiwszy go na stopniu nierównie okazalszej”²⁹ świetności.

Przebywając w Krakowie, otrzymał beneficja w Krzyżanowicach, Mielcu (w 1784 r. zamienione na Pińczów) oraz Koniuszy. Racjonalne zarządzanie powierzonym majątkiem przyniosło mu znaczne korzyści osobiste, a za uzyskane środki Hugo Kollątaj zakupił Gartałowice, Stawiany, Chomętówek, Krzesławice, Michałowice i Biskupice. Po powrocie do Warszawy (1786 r.) został referendarzem litewskim, a nawiązawszy współpracę ze stronnictwem patriotycznym, podjął bardzo dynamiczną działalność polityczną, współtworząc tzw. Kuźnicę Kollątajowską. Inspirował działania reformatorskie podej-

²⁸ Zob. D. Krześniak-Firlej, W. Firlej, *Komisja Edukacji Narodowej*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 2, Warszawa 2003, s. 685–686.

²⁹ Zob. J. Sołtykowicz, *O stanie Akademii Krakowskiej i o publicznych a mianowicie uczonych pracach akademików od założenia jej w roku 1347 aż do terażniejszego czasu, krótki wykład historyczny przez... na posiedzeniu publicznym Szkoły Głównej 10 maja 1810 podany*, Kraków 1810, s. 81.

mowane podczas obrad Sejmu Czteroletniego i współtworzył tekst Konstytucji 3 maja, a po jej uchwaleniu należał do grona zdecydowanych obrońców nowej ustawy zasadniczej. W 1791 r. został podkanclerzem koronnym. Po przystąpieniu króla do targowicy wyjechał do Lipska i włączył się w przygotowywanie powstania narodowego. Podczas insurekcji kościuszkowskiej był aktywnym członkiem Rady Najwyższej Narodowej, przygotował m.in. manifest połaniecki. Po upadku powstania opuścił Warszawę i zmierzał przez Galicję do Wenecji. Aresztowany przez Austriaków na żądanie rządu rosyjskiego, został osadzony w Ołomuńcu, a następnie przewieziony do Josephstadtu. Za udział w powstaniu pozbawiony został przez władze austriackie wszelkich dóbr i beneficjów kościelnych na terenie diecezji krakowskiej. Po wielu zabiegach poczynionych przez rodzinę i przyjaciół w celu uwolnienia go, dopiero po ośmiu latach – dzięki wstawiennictwu Adama Jerzego Czartoryskiego u cara Aleksandra I, a w konsekwencji interwencji dyplomacji rosyjskiej w tej sprawie na dworze austriackim – w 1802 r. Kołłątaj odzyskał wolność, pod warunkiem jednak niezwłocznego opuszczenia terytorium należącego do Austrii (nie mógł więc podjąć starań o odzyskanie skonfiskowanego majątku). Zamieszkał na Wołyniu i wspierał T. Czackiego w organizacji szkolnictwa na tym terenie, zwłaszcza Liceum Krzemienieckiego. Pomoc Kołłątaja okazała się nieoceniona, gdyż T. Czacki w chwili objęcia urzędu wizytatora szkół nie miał jeszcze ani niezbędnego do tego celu przygotowania, ani doświadczenia. W korespondencji do Kołłątaja wyznał: „wyznaczony do urzędzenia szkół poszedłem w nieznaną drogę dla mnie. (...) Pożyczam środków od prostego rozsądku, a gdzie nie staje oświeconej wiadomości własnej, tam chcę się nauczyć. Liczył, że Kołłątaj jako ten co pierwszy Szkołę Główną wizytował i nią rządził oraz doświadczenie łączył z teorią”, w tym zakresie właśnie „nie odmówi mu wsparcia”³⁰. Spełniając te oczekiwania, Kołłątaj zaangażował się w opracowanie planów szkolnictwa w podległej Czackiemu guberni wołyńskiej, podlaskiej i kijowskiej, sporządzając między innymi Projekt urządzenia Gimnazjum Wołyńskiego. Koncepcje reformatorskie Kołłątaja wykorzystano również przy organizacji Uniwersytetu Wileńskiego.

Po wkroczeniu Napoleona do Warszawy został przez Rosjan internowany i przebywał w Moskwie. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego Hugo Kołłą-

³⁰ Cyt. za: E. Kipa, *Ks. Hugo Kołłątaj*, Lwów 1912, s. 107–108. Zob. X. Hugona Kołłątaja korespondencja listowna z Tadeuszem Czackim ... przedsięwzięta w celu urzędzenia instytucji naukowych i pomnożenia oświecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach, z rękopisu wydał F. Kojasiewicz, t. 1–4, Kraków 1844–1845.

taj usiłował powrócić do czynnej działalności społeczno-politycznej, ale jego zabiegi okazały się bezskuteczne. Zamieszkał w Warszawie i tu spędził ostatnie dwa lata życia, nękany chorobą i trudnościami materialnymi. Pamiętając o dawnych zasługach, powierzono Kollątajowi reformę Uniwersytetu Krakowskiego. Przygotowany przez niego w latach 1809–1810 projekt zakładał dokonanie reorganizacji Szkoły Głównej Krakowskiej w duchu ustaw KEN, ale spotkał się z krytyką Izby Edukacyjnej. Hugo Kollątaj zmarł 21 II 1812 r. i został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim.

BIBLIOGRAFIA: Janeczek S., *Kollątaj Hugo*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. A. Szostek, B. Migut, R. Sawa, K. Gózdź, J. Herbut, S. Olczak, R. Popowski, Lublin 2002, k. 412–418; Janik M., *Hugo Kollątaj. Monografia*, Lwów 1913; Kipa E., *Ks. Hugo Kollątaj*, Lwów, Wydawnictwo Macierzy Polskiej, 1912; Leśnodorski B., *Kollątaj Hugo*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 335–346; Macheta S., *Kollątaj*, Warszawa, „Wiedza Powszechna”, 1973; Możdżeń S., *Kollątaj Hugo*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 670–673; Śniadecki J., *Żywoł literacki Hugona Kollątaja z opisaniem stanu Akademii Krakowskiej, w jakim się znajdowała przed rokiem Reformy 1780*, w: *Pisma rozmaite Jana Śniadeckiego ...*, s. 1–144; H.E. Wyczawski, R. Żmuda, *Kollątaj Hugo*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, red. H.E. Wyczawski, Warszawa, 1982, s. 324–334; <http://polona.pl/item/366787/> (dostęp: 22.10.2014).

Ignacy Potocki

Herbu Pilawa, urodził się 28 II 1750 r. w Radzynie Podlaskim jako syn Eustachego i Marianny Kątskiej. Wraz z braćmi kształcił się w warszawskim Collegium Nobilium, a następnie w wieku szesnastu lat został wysłany do Rzymu, gdzie przygotowywał się w Collegium Nazarenum do stanu duchownego. Po śmierci rodziców w 1768 r. porzucił te plany, opuścił Rzym i udał się do Francji i Niemiec. W 1771 r. powrócił do kraju z zamiarem poświęcenia się służbie publicznej. Pełen młodzieńczego zapału, w 1773 r. został członkiem Komisji Edukacji Narodowej, czynnie angażując się w jej działalność. Swoją wiedzę i talent pedagogiczny umiejętnie łączył ze zdolnościami organizacyjnymi. Uporządkował i urządził Bibliotekę Załuskich, oddaną pod opiekę KEN; opracował projekt reform systemu szkolno-oświatowego w kraju pod nazwą „Myśli Ignacego Potockiego w sprawie edukacji i instrukcji w Polsce ustanowić się mającej” (1774 r.). Proponował dokonanie podziału szkół na pierwiastkowe umiejscowione w parafiach, wojewódzkie i główne. Pełnił też funkcję wizytatora generalnego szkół w wydziale małopolskim na czele z lubelską szkołą wydziałową.

Ignacy Potocki był inicjatorem powołania przy KEN Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, którego obradom przewodniczył w latach 1775–1788. Wspólnie z ks. Grzegorzem Piramowiczem, pełniącym funkcję sekretarza Towarzystwa, oraz gronem umiejętnie dobranych współpracowników zapoczątkował energiczne prace nad przygotowaniem nowych podręczników i programów nauczania. Zabiegał o wprowadzenie polskiego języka wykładowego do szkół w miejsce powszechnie używanej dotąd łaciny oraz opracowanie szkolnej gramatyki języka polskiego, zlecając to odpowiedzialne zadanie ks. Onufremu Kopczyńskiemu.

Fot. 8. Ignacy Potocki

Źródło: Adhortacja apostolska <http://polona.pl/item/555173/>, dostęp: 22.10.2014.

Jako poseł na sejm czynnie angażował się w działalność polityczną. Pełnił funkcję marszałka i konsyliarza Rady Nieustającej, a następnie pisarza wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, marszałka nadwornego oraz marszałka wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Uczestniczył w obradach Sejmu Czteroletniego, aktywnie wspierając obóz dążący do reform ustrojowych, czego efektem było uchwalenie w 1791 r. Konstytucji 3 maja. Po zawiązaniu się konfederacji targowickiej i wybuchu wojny polsko-rosyjskiej wyjechał za granicę, ale z chwilą wybuchu powstania kościuszkowskiego powrócił do Polski, czynnie angażując się w obronę suwerenności i niezawisłości kraju. Za udział w zrywie narodowym został na dwa lata wywieziony do Rosji. Po powrocie do ojczyzny osiadł w majątku Klementowice pod Kurowem, oddając się pracy literackiej. Utworzenie Księstwa Warszawskiego ponownie obudziło jego nadzieje i zapął do działalności społeczno-politycznej. W 1809 r. wyjechał do Wiednia, zabiegając u Napoleona Bonapartego o wsparcie narodu polskiego w dążeniach do odzyskania niepodległości. Zmarł 30 VIII 1809 r. w Wiedniu, ale dzięki staraniom brata Stanisława Kostki Potockiego, w 1810 r. ciało zmarłego przewieziono do Polski i złożono w osobnej kaplicy na cmentarzu wilanowskim.

Opublikował liczne mowy sejmowe. Swoje rozprawy ogłaszał też w „Pamiętniku Warszawskim”. Ponadto był m.in. również współautorem dwutomowego dzieła pt. *O ustanowieniu i upadku Konstytucji polskiej 3go maja 1791* ogłoszo-

nego drukiem w 1793 r. Wiele pism o charakterze politycznym, naukowym i literackim pozostawił w rękopisach.

BIBLIOGRAFIA: *Mowa przy złożeniu w Grobie Wilanowskim przewiezonego z Wiednia Ciała Ign. Potockiego M.W.X.L. w roku 1810*, w: *Pochwały, mowy y rozprawy Stanisława hrabi Potockiego, senatora wojewody*, cz. 1, Warszawa 1816, s. 341–384; Morawski K.M., *Ignacy Potocki a Komisya Edukacyjna (1773–1788)*, „Biblioteka Warszawska” (69) 1909, serya 9, t. 4, z. 826, s. 27–37; *Potocki Ignacy*, w: *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*, oprac. F. Kierski, t. 2, Lwów–Warszawa 1925, s. 409; *Potocki Ignacy*, w: *S. Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 12, Warszawa 1902, s. 239–240; Wójcicki K. W., *Cmentarz powązkowski oraz cmentarze katolickie innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta*, t. 3, Warszawa 1858, s. 51–53; Zielińska Z., *Potocki Roman Ignacy Franciszek*, PSB, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 1–17; <http://polona.pl/item/555173/> (dostęp: 22.10.2014).

Grzegorz Wincenty Piramowicz

Urodził się 25 II 1735 r. we Lwowie w rodzinie ormiańskiej. Był synem Jakuba i Anny z Nikorowiczów. Mając 9 lat, rozpoczął naukę w kolegium jezuickim we Lwowie, gdzie uczęszczał razem z późniejszym biskupem i znanym pisarzem – Ignacym Krasickim. Okazał się bardzo zdolnym i pracowitym uczniem, stąd już w początkach jego edukacji na świadectwie napisano, że „w tym bardzo utalentowanym młodzieńcu (...), natura złożyła wielkie przymioty”³¹. W 1754 r. wstąpił do zakonu jezuitów w Krakowie, poświęcając wiele czasu na studiowanie literatury pedagogicznej. Po zakończeniu dwuletniego nowicjatu podjął pracę w Żytomierzu jako nauczyciel gramatyki. Następnie w latach 1757–1759 uczył w Jurewiczach i Łucku. Od 1761 r. studiował teologię w Akademii Lwowskiej. Świecenia kapłańskie przyjął w 1763 r. Pełnił funkcję kaznodziei i profesora teologii moralnej w kolegium jezuickim w Krzemieńcu (1764–1766), przebywał też w domach zakonnych w Jarosławiu i Lwowie. Był nauczycielem domowym synów Józefa Potockiego, towarzysząc im w podróży edukacyjnej do Francji i Włoch, gdzie pobierali naukę w Collegium Romanum (w tym samym czasie Piramowicz wykładał tu teologię moralną). W Rzymie zaprzyjaźnił się z Ignacym Potockim. Po powrocie do Lwowa, w 1771 r. objął obowiązki profesora filozofii i kaznodziei katedralnego. Od 1773 r. przebywał w Warszawie, będąc bliskim współpracownikiem Ignacego Potockiego oraz sekretarzem Towarzystwa do

³¹ Zob. S. Bednarski, *Dzieje kulturalne jezuickiego kolegium we Lwowie w w. XVIII*, „Przeгляд Powszechny” (52) 1935, t. 207, s. 137.

Książ Elementarnych. Był inicjatorem wielu projektów i ustaw szkolnych, programów nauczania, przepisów dotyczących opracowywania nowych podręczników szkolnych i pomocy metodycznych dla nauczycieli, prowadził korespondencję w imieniu Towarzystwa. W opinii S. Kota, Piramowicz „był prawdziwie szczęśliwym nabytkiem Komisji Edukacyjnej”, gdyż „nikt mu tam nie zrównał w trafności sądu pedagogicznego (...), nikt nie umiał w ówczesnym chaosie pomysłów rozumnie odnajdywać drogi (...), nikt nie miał tyle wrodzonego instynktu pedagogicznego, ożywionego dziwnie ciepłem, uczuciem względem dzieci i ludu (...), nikt wreszcie nie miał daru tak jasnego a prostego wyrażania swych myśli”³². Współuczestniczył w tworzeniu opublikowanych w 1777 r. *Wypisów z autorów*

klasycznych do nauk w szkołach narodowych stosowane oraz Elementarza dla szkół narodowych (Kraków 1786). Piramowicz jest autorem poradnika metodycznego dla nauczycieli szkół parafialnych pt. *Powinności nauczyciela*, opublikowanego w 1787 r., który uznano za „najcenniejszą spuściznę duchową po ks. Piramowiczu”³³. Zachęcając młodych ludzi do wstępowania w szeregi nauczycielskie, akcentował potrzebę systematycznej pracy nad doskonaleniem umiejętności pedagogicznych, wiedzy i kompetencji zawodowych.

W 1774 r. Piramowicz objął probostwo w Kurowie, a w 1776 r. w należącej do Czartoryskich Końskowoli. Założył tam szkołę parafialną i prowadził ożywioną działalność oświatową wśród ludu. Od 1782 r. pełnił dodatkowo funkcję wizytatora generalnego części szkół podlaskich, litewskich i żmudzkich. Jako zwolennik nowej ustawy konstytucyjnej, był prześladowany przez targowiczan,

Fot. 9. Grzegorz Wincenty Piramowicz

Źródło: Zbiory parafii kurowskiej, <http://www.mmpulawy.pl/arttykul/zdjecie-grzegorz-piramowicz-obraz-ze-zbiorow-parafii-kurowskiej>, dostęp: 22.10.2014.

³² S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2, wyd. 3 (wg wyd. 2 z 1934 r.), Warszawa 1996, s. 107.

³³ Zob. W. Kucharski, *Wstęp*, w: G. Piramowicz, *Powinności nauczyciela*, wyd. 11, Lwów 1923, s. IX.

a w 1797 r. został internowany w Krakowie przez Austriaków. Pod naciskiem władz okupacyjnych zmuszony był opuścić Końskowolę i przenieść się na probstwo do Międzyzrzecza Podlaskiego, gdzie zmarł 14 XI 1801 r.

BIBLIOGRAFIA: Aleksandrowska E., *Piramowicz Grzegorz*, PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 529–536; Grzywna M., *Piramowicz Grzegorz Wincenty*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 4, Warszawa 2005, s. 376–378; *Grzegorz Piramowicz, jezuita opiekun szkolnictwa ludowego*, w: *Gwiazdy katolickiej Polski*, red. K. Wilk, t. 2, Mikołów 1938, s. 69–79; *Grzegorz Piramowicz i jego epoka*, red. K.A. Boreczek, A.A. Witusik, Kraków 2001; Mrozowska K., *Grzegorz Piramowicz jako sekretarz Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych 1775–1787*, „*Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*” (6) 1958, ser. A, z. 2, s. 163–202; <http://www.mmpulawy.pl/arttykul/zdjecie-grzegorz-piramowicz-obraz-ze-zbiorow-parafii-kurowskiej> (dostęp: 22.10.2014).

Podkreślając zasługi KEN w 240. rocznicę jej utworzenia, warto przytoczyć słowa Hugona Kollątaja, który z dumą podnosił ofiarność członków i pionierskie osiągnięcia Polski w dziedzinie reform oświatowych, stwierdzając: „Nie widziała Europa w prawodawstwie nic rozsądniejszego, na co by się dawne i współczesne zdobyć mogły narody”³⁴.

W podobnym duchu wypowiadał się także Piotr Świątkowski – wydawca „*Pamiętnika Historycznego i Politycznego*” oraz „*Zabaw Obywatelskich*”, wielokrotnie zaznaczając na łamach swoich pism, iż zreformowany system edukacyjny w Polsce i urządzone od nowa uniwersytety przynoszą „niemały zaszczyt dla Polski”, która na tym polu „Austrię, Moskwę i Neapol uprzędziła”³⁵.

STRESZCZENIE

W 2013 r. minęła 240. rocznica utworzenia Komisji Edukacji Narodowej (KEN), która w latach 1773–1794 dokonała gruntownej reformy systemu oświatowego w Polsce. Z tej okazji, w artykule przedstawiona została geneza oraz charakterystyka działalności najbardziej aktywnych członków KEN: przewodniczących i członków Komisji oraz działaczy Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych.

SŁOWA KLUCZOWE: Komisja Edukacji Narodowej, historia, rocznica.

³⁴ Zob. Ł. Kurdybacha, M. Mitera Dobrowolska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973, s. 282.

³⁵ Tamże, s. 285.

SUMMARY

In 2013 passed the 240. anniversary of the Commission of National Education (CNE), which in the years 1773 to 1794 carry out a thorough reform of the educational system in Poland. On this occasion, the article presents the genesis and characteristics of the activities most active members CNE: the chairmen and members of the Commission and the activists of the Society for Elementary Books.

KEY WORDS: National Education Commission, history, anniversary.

DANUTA KRZEŚNIAK-FIRLEJ, WALDEMAR FIRLEJ
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: Waldemar.firlej@ujk.edu.pl
Data przysłania do redakcji: 9.11.2014
Data recenzji: 14.12.2014
Data akceptacji do publikacji: 14.12.2014